

درس هفتم: سبک و سبک‌شناسی (سبک خراسانی)

سبک در اصطلاح ادبی: شیوه خاص یک اثر یا آثار ادبی است

سبک شعر: مجموعه ویژگی‌هایی که شاعر در نحوه بیان اندیشه خود به کار می‌گیرد.

سبک شخصی: شیوه بیان هر نویسنده یا شاعر سبک شخصی اوست

نکته ۱: می‌توان گفت به تعداد شاعران و نویسندگان جهان، سبک وجود دارد زیرا اطلاعات، دانش، ذوق و استعدادها افراد متفاوت است

نکته ۲: در عین تفاوت، شباهت‌هایی نیز در نحوه بیان برخی از شاعران و نویسندگان وجود دارد که آنان را در یک دسته جای می‌دهد.

طبقه‌بندی سبک بر اساس نظریه ی ارسطو، فیلسوف بزرگ یونانی:

۱) بر اساس نام شاعر: مانند سبک فردوسی، سبک بیهقی

۲) بر اساس زمان و دوره اثر: مانند سبک دوره ی غزنوی، دوره ی مشروطه

۳) بر اساس محیط جغرافیایی: مانند سبک آذربایجانی، سبک خراسانی

۴) بر اساس موضوع و نوع: مانند سبک عرفانی، سبک حماسی

۵) به تناسب مخاطب: مانند سبک عامیانه، سبک عالمانه

۶) بر اساس هدف: مانند سبک تعلیمی، سبک فکاهی

۷) بر اساس قلمرو دانشی: مانند علمی، فلسفی

طبقه‌بندی سبک شعر فارسی بر اساس نظریه ملک الشعرای بهار بر مبنای حوزه جغرافیایی و تاریخی

۱- سبک خراسانی یا ترکستانی: از آغاز شعر فارسی تا قرن ششم

۲- سبک عراقی: از قرن ششم تا دهم

۳- سبک هندی: از قرن دهم تا سیزدهم

۴- دوره بازگشت: در طول قرن سیزدهم

۵- دوره مشروطه

۶- دوره معاصر

طبقه‌بندی نثر فارسی بر اساس تقسیم بندی بهار (بر مبنای دوره های تاریخی)

۱- دوره سامانی (۳۰۰ تا ۴۵۰ هـ. ق)

۲- دوره غزنوی و سلجوقی اول (۴۵۰ تا ۵۵۰ هـ. ق)

۳- دوره سلجوقی دوم و خوارزمشاهیان (۵۵۰ تا ۶۱۶ هـ. ق): نثر فنی

۴- دوره سبک عراقی (۶۰۰ تا ۱۲۰۰ هـ. ق): نثر مصنوع

۵- دوره بازگشت ادبی (۱۲۰۰ تا ۱۳۰۰ هـ. ق)

۶- دوره ساده نویسی (۱۳۰۰ هـ. ق تا امروز)

مکتب ها و سبک های ادبی چگونه به وجود آمده اند؟

مکتب ها و سبک های ادبی، محصول اوضاع سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و ... زمانه ای است که صاحبان آن سبک ها و مکتب ها در آن زیسته اند.

سبک شناسی شعر دوره اول (سبک خراسانی)

نام گذاری از نظر مکان برای شعر دوره اول

بعد از اسلام، نخستین آثار نظم (شعر) فارسی، ابتدا در سیستان و سپس در خراسان بزرگ پدید آمد به همین علت، «سبک خراسانی» نام گرفته

نکته: خراسان بزرگ شامل خراسان کنونی، افغانستان، تاجیکستان، ترکستان و ماوراء النهر بود.

نام گذاری از نظر زمان برای شعر دوره اول

اوج شعر دوره اول از نظر زمانی در دوره حکومت سامانیان بوده، به همین دلیل «سبک سامانی» نامیده اند.

سبک های فرعی سبک خراسانی از نظر زمان

۱- سامانی ۲- غزنوی ۳- سلجوقی

نکته:

سبک دوره اول سلجوقی را باید سبک بینابین نامید (زیرا ویژگی های سبک عراقی نیز در آن دیده می شود)

شعراي معروف سبک خراسانی عبارتند از: رودکی، فردوسی، ناصر خسرو و ...

ویژگی های شعر سبک خراسانی در سه قلمرو زبانی، ادبی، فکری

الف) از نظر زبانی

- ۱- سادگی زبان شعر: واژه ها و عبارات ساده است
- ۲- کمی لغات عربی (به جز اصطلاحات دینی و علمی) و بیگانه در مقایسه با دوره های بعد
- ۳- تفاوت تلفظ برخی از کلمات در مقایسه با زبان امروز: یک هزار / یک هِزار
- ۴- کهنه و مهجور بودن بخشی از لغات در مقایسه با دوره های بعد
- ۵- استفاده از دو نشانه برای یک متمم، مانند: زدش بر زمین بر

مثال:

مهتری گر به کام شیر در است	شو، خطر کن ز کام شیر بجوی
یا بزرگی و عز و نعمت و جاه	یا چو مردانت مرگ رویاروی (حنظله بادغیسی)

ویژگی های زبانی در شعر بالا:

- ۱- سادگی زبان شعر
- ۲- استفاده از دو حرف اضافه برای یک متمم؛ مانند: به کام شیر در.

ب) از نظر ادبی

- ۱- قالب عمده شعرا این دوره، قصیده است، قالب های مسمط، ترجیح بند، مثنوی شکل می گیرد و. قالب غزل نیز در اواخر این دوره رشد می یابد
- ۲- استفاده از آرایه های ادبی، طبیعی و در حد اعتدال است
- ۳- قافیه و ردیف بسیار ساده است.
- ۴- در توصیف پدیده ها، بیشتر از تشبیه «از نوع حسّی» بهره گرفته شده است.

ج) از نظر فکری

- ۱- روح شادی، نشاط و خوش باشی در شعر غلبه دارد
- ۲- شعر واقع گراست و توصیفات عمدتاً طبیعی، ساده، محسوس و عینی است.
- ۳- معشوق عمدتاً زمینی است.
- ۴- روح حماسه، بر ادبیات این دوره حاکم است.
- ۵- اشعار پندآموز، اندرزگونه این دوره، ساده است و جنبه عملی و دستوری دارد.
- ۶- مضمون عمده اشعار: حماسه، مدح و اندرز است.
- ۷- فکروکلام، ساده است؛ هنوز با پیچیدگی های عرفانی، حکمی و اندیشه های فلسفی درنیامیخته است

مثال:

گل بخندید و باغ شد پدرام	ای خوشا این جهان، بدین هنگام
چون بناگوش نیکوان شد باغ	از گل سیب و از گل بادام
همچو لوح زمردین گشته ست	دشت همچون صحیفه ای ز رخام
گل سوری به دست باد بهار	سوی باده همی دهد پیغام
که تو را با من ار مناظره ای ست	من به باغ آمدم به باغ خرام (فرخی سیستانی)

ویژگی های فکری شعر بالا:

- ۱- شادی و نشاط در این شعر دیده می شود.
- ۲- توصیفات محسوس و واقع گرایانه است
- ۳- فکر و شیوه بیان آن ساده است و پیچیدگی ندارد

سبک شناسی نثر دوره اول (سبک خراسانی)

الف) دوره ی سامانی

ویژگی های نثر دوره ی سامانی :

- ۱- ایجاز و اختصار در لفظ و معنا
 - ۲- تکرار فعل یا اسم به حکم ضرورت معنی؛ (برخلاف دوره های بعد، حذف به قرینه دیده نمی شود)
 - ۳- کوتاهی جملات
 - ۴- استفاده از لغات کم کاربرد فارسی (در مقایسه با دوره های بعد).
 - ۵- بهره گیری کمتر از لغات عربی
 - ۶- نشانه های جمع فارسی بیشتر از نشانه های جمع عربی کاربرد دارد
- نمونه های نثر سامانی : ۱- ترجمه تفسیر طبری ۲- تاریخ بلعمی ۳- التّفهیم ۴- شاهنامه ابومنصوری

مثال:

و چون ابرهه (را) چشم بر عبدالمطلب افتاد، حالی حرمت او را از تخت فرو آمد و بنشست با عبدالمطلب، و او را گفت یا پیر، حاجت خواه!

ابرهه چنان دانست که او حاجت خانه خواهد خواست و به دلش اندر بود که اگر حاجت خانه خواهد بدو بخشد. پس عبدالمطلب گفت که دویست اشتر از آن من بیاوردند بفرمای تا اشتران من باز دهند.

ابرهه گفت که دریغا که من نشانی بر پیشانی عبدالمطلب دیده بودم که اگر از بهر خانه حاجت خواستی من حالی حاجت او برآوردمی و روا گردانیدمی.
 پس عبدالمطلب گفت که ایهاالملک، من خداوند اشترم نه خداوند خانه، و مر این خانه را خداوندی هست و او خود خانه ی خود را نگاه دارد (ترجمه تفسیر طبری)

ویژگی های نثر نوشته ی بالا :

- ۱- دارای ایجاز و اختصار است زیرا جملات مختصر و کوتاه بیان شده است
- ۲- بعضی از واژه ها نسبت به زبان امروز فرق می کند مثل اشتر که به معنی شتر است
- ۳- آوردن نشانه «مر» همراه با «را» (مر این خانه را)

ب) دوره ی غزنوی و سلجوقی

ویژگی های نثر این دوره غزنوی و سلجوقی

- ۱- اطناب (جمله طولانی است).
- ۲- تمثیل و استشهاد به آیات، احادیث و اشعار عرب
- ۳- حذف افعال به قرینه
- ۴- افزایش کاربرد لغات عربی (نسبت به دوره ی قبل).

نمونه های نثر این دوره:

- ۱- تاریخ بیهقی ۲- سفرنامه ناصر خسرو ۳- سیاست نامه ۴ - کیمیای سعادت ۵- کشف المحجوب

خودارزیابی ۶۵

۱) با توجه به شعر زیر، به پرسش ها پاسخ دهید

نبود دندان، لابل چراغ تابان بود	مرا بسود و فروریخت هر چند دندان بود
ستاره سحری بود و قطره باران بود	سپید سیم زده بود و درّ و مرجان بود
چه نحس بود! همانا که نحس کیوان بود	یکی نماند کنون زان همه، بسود و بریخت
چه بود؟ منت بگویم: قضای یزدان بود	نه نحس کیوان بود و نه روزگار دراز
دلّم نشاط و طرب را فراخ میدان بود	همیشه شاد و ندانستمی که غم چه بود
بدان زمانه ندیدی که این چنینیان بود	تورودکی را، ای ماهرو، کنون بینی
سرودگویان، گویی هزارستان بود	بدان زمان ندیدی که در جهان رفتی
شد آن زمانه که او شاعر خراسان بود	شد آن زمانه که شعرش همه جهان بنوشت
عصا بیار که وقت عصا و انبان بود (رودکی)	کنون زمانه دگر گشت و من دگر گشتم

الف) شعر رودکی را از نظر ویژگی های ادبی بررسی نمایید .

۱-ردیف و قافیه ساده ۲- آرایه های ادبی تلمیح؛ اشاره به تاثیرگذاری امپراتور آسمانی بر سرنوشت انسان و نفسی کیوان به اعتقاد قرمما
 تکرار: نفس / واج آرایه: صامت «ن» ،

ب) ویژگی های زبانی این شعر چیست؟

- ۱- سارگی زبان شعر
۲- واژگان کهنه و کم کاربرد؛ مانند: انبان (کیسه)
۳- اندک بودن لغات عربی؛ فراه، لا
۴- واژگان بیشتر دارای سافتمان ساده هستند؛ یهان، دندان، شار، غم نفس، کیوان
۵- کاربرد (ی) استمراری، به پای می (ندانستی= نمی دانستم) (ب) «ب» بر سر فعل ماضی (بسود و بریفت)

۲- متن زیر مربوط به کدام دوره است؟ دو مورد از ویژگی های نثر این دوره را بنویسید.

چهاردهم صفر را به شهر سراب رسیدم و شانزدهم صفر از شهر سراب برفتم.
بیستم صفر سنه ی ۴۳۸ به شهر تبریز رسیدم و آن پنجم شهریور قدیم بود. شهری آبادان. مرا حکایت کردند که بدین شهر زلزله افتاد. بعضی از شهر خراب شده بود و بعضی دیگر را آسیبی نرسیده بود و گفتند چهل هزار آدمی هلاک شده بودند. در تبریز، ((قطران)) نام، شاعری را دیدم، شعری نیک می گفت، اما زبان فارسی نیکو نمی دانست. پیش من آمد، دیوان منجیک و دیوان دقیقی بیاورد و پیش من بخواند و هر معنی که او را مشکل بود، از من بپرسید و شرح آن بنوشت و اشعار خود بر من خواند. سفرنامه ناصر خسرو

سفرنامه ناصر خسرو مربوط به دوره غزنوی و سلجوقی است

۱- تمثیل و استتعار به آیات، اهدیث و اشعار عرب
۲- مزج افعال به قرینه

۳- دو مورد از ویژگی نثر زیر را بنویسید.

به روزگار خسرو، اندر وقت بوذرجمهر، رسولی آمد از روم. خسرو بنشست چنان که رسم ملوک بود؛ و رسول را بار داد. پیش رسول با وزیر، بوذرجمهر، گفت: «ای فلان، همه چیز در عالم تو دانی؟» بوذرجمهر گفت: «نه، ای خدایگان!» خسرو از آن طیره شده و از رسول، خجل گشت. پرسید که همه چیز پس که داند؟
بوذرجمهر گفت: «همه چیز را همگان دانند و همگان هنوز از مادر زاده نشده اند». (قابوس نامه، قرن پنجم)

- ویژگی های این نثر: ۱- جمله ها کوتاه دارد
۲- کاربرد بیشتر لغات عربی؛ رسول، فیل، ملوک
۳- استفاده از واژگان کهنه و معهور؛ طیره، بار دار، فدایگان
۴- آوردن «ب» در اول فعل ماضی ساده (بنشست)
۵- جابه جا شدن اجزای جمله (رسولی آمد از روم)
۶- (اندر) به پای (در)

سوالات تکمیلی

- ۱- جمله های زیر را کامل کنید.
- الف) شیوه بیان هر نویسنده یا شاعر اوست.
- ۲- موارد زیر را تعریف کنید.
- الف) سبک: (ب) سبک شعر: (ج) سبک شخصی:
- ۳- ویژگی های سبک خراسانی در قلمرو زبانی و ادبی و فکری را بنویسید. (دو مورد از هر کدام)
- ۴- چرا به دوره ی سلجوقی «سبک بینابین» گفته شده است؟
- ۵- خاستگاه سبک خراسانی کجا بوده است؟
- ۶- چرا سبک خراسانی را «سبک سامانی» هم گفته اند؟
- ۷- نمونه های موفق نثر در دوره ی سامانی را بنویسید.